

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

УДК 94 (477. 83/.86)

ГРОМАДСЬКА ТА РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1914–1917 рр.)

Андрій ГРЕСЬКО

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: greskoandriy@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.36.211-222
ORCID: 0000-0003-2578-2099*

У запропонованій статті автор висвітлює положення та діяльність греко-католицького духовенства у Чернівецькій губернії 1914–1917 рр. Представлено геополітичну ситуацію та нормативну базу політики контрольованої віротерпимості російської адміністрації щодо уніатського духовенства на окупованих територіях. На основі аналізу облікових, розпорядчих та звітних матеріалів проаналізовано: 1. Вплив війни на чисельність греко-католицького духовенства у восьми деканатах Станіславської єпархії; 2. Релігійну, громадську, представницьку, опікунську діяльність священників УГКЦ. Встановлено, що саме греко-католицьке духовенство стало однією з причин провалу політики царської влади щодо ліквідації української ідентичності та включення краю до складу Російської імперії. Джерельною базою для статті стали документальні матеріали з фондів державних архівів Івано-Франківської, Чернівецької та Тернопільської областей.

Ключові слова: *Перша світова війна, ГКЦ, Чернівецька губернія, російський окупаційний режим, греко-католицьке духовенство, громадська діяльність, релігійна діяльність, Григорій Хомишин.*

Починаючи з 2014-го року Українська держава зазнає збройної агресії з боку РФ. Даний військовий конфлікт не є безпрецедентним, а за ідеологічним навантаженням та мотивами російської еліти ідейно близький до поглядів імперського уряду столітньої давнини. Доба Першої світової війни стала переломною у світі, як кульмінації формування національної свідомості та переходу до власного державотворення багатьох народів світу. Саме греко-католицьке духовенство одним з перших набуло власне українського характеру і передавало дану ідентичність у маси. Тому під час бойових дій 1914–1918 рр. російське керівництво та духовенство докладало левову частку зусиль задля нівеляції впливу греко-католицьких отців на суспільство через поступову інкорпорацію їх в лави РПЦ. Полем реалізації їхньої політики стали окуповані повіти Австро-Угорщини, серед яких і сформована окупаційним режимом Чернівецька губернія. Детальне вивчення становища та служби священників ГКЦ в окупованих територіях сприятиме дослідженню системи заходів здійснених священнослужителями задля збереження своїх позицій та мінімізації впливу подій воєнного часу на парафіяльне життя.

Метою запропонованої статті є аналіз діяльності та положення священнослужителів ГКЦ в умовах окупаційної політики Російської імперії 1914–1917 рр. на території Чернівецької губернії. *Об'єктом* дослідження виступає греко-католицьке духовенство. *Предметом* дослідження є громадська та релігійна діяльність священнослужителів ГКЦ в названій адміністративній одиниці.

Джерельну базу дослідження становлять накази, телеграми, звіти, списки, робоча переписка російських органів влади та церковних структур ГКЦ в межах Чернівецької губернії, які зберігаються у Державних архівах Івано-Франківської, Тернопільської та Чернівецької областей. Аналіз джерельного матеріалу та наукового доробку з історії УГКЦ в умовах Першої сві-

тової війни здійснювали: В. Великочий¹, О. Кириєнко², Г. Папакін³, А. Гресько⁴ та ін. На сьогодні тематика історії ГКЦ у подіях 1914–1918 рр. достатньо широко репрезентована напрацюваннями Р. Делятинського⁵, О. Єгрешія⁶, А. Заярнюка⁷, Н. Мизака та А. Яремчука⁸, О. Павлишина⁹, О. Руснака¹⁰ та ін. Події Першої світової війни в Чернівецькій губернії розглядалися як в межах адміністративної одиниці, так і у загальному контексті російської окупації володінь Австро-Угорщини. Даній проблематиці також присвячені праці: В. Акатріні¹¹, І. Барана¹², І. Буркута¹³, В. Волковинського¹⁴, Л. Грицяя та І. Піддубного¹⁵, А. Королька¹⁶, В. Любченка¹⁷, Ф. Шевченка¹⁸, та інших вітчизняних дослідників. При розгляді теми історії греко-католицької церкви в межах Чернівецької губернії дослідники не рідко виходять за межі, або не охоплюють усієї території адміністративної одиниці. Ми розглядатимемо проблематику шляхом висвітлення становища греко-католицького духовенства деканатів Станиславівської єпархії у межах кордонів Чернівецької губернії.

¹ Великочий В. Сучасна українська історіографія про репресії щодо української Греко-католицької церкви в Галичині за доби Першої світової війни. *Мандрівець*. 2011. № 3. С. 52–56.

² Кириєнко О. Приватна кореспонденція в полі зору російської військової цензури (1914–1917 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2012. Вип. XVI. С. 108–114.

³ Папакін Г. Джерела для дослідження історії російських органів управління Східною Галичиною та Південною Буковиною під час Першої світової війни (1914–1917) (спроба огляду за довідковими виданнями). *Спеціальні Історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2009. Число 16. С. 64–76.

⁴ Гресько А. Матеріали з історії УГКЦ в межах Чернівецької губернії (1916–1917 рр.) у фондах Державного архіву Івано-Франківської області: джерелознавчий аспект. *Теоретичні та практичні дослідження в галузі гуманітарних і природничих наук. Матеріали науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.). Одеса : Молодий вчений, 2023. С. 43–47.

⁵ Делятинський Р. Станиславівська єпархія Греко-Католицької церкви в суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 390 с.

⁶ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин. Портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2006. 168 с.

⁷ Заярнюк А., Расевич В. Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні та соціальні аспекти. 2012. С. 160–192. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zaiarniuk_Andrii/Nalytske_hreko-katolytske_dukhovenstvo_u_Pershii_Svitovii_viini_politychni_kulturni_i_sotsialni_asp/ (Дата звернення 29.05.2023).

⁸ Мизак Н., Яремчук А. Нарис історії УГКЦ на Буковині. Львів ; Чернівці : Український католицький університет. 2021. 492 с.

⁹ Павлишин О. Парафіяльне життя Галицької митрополії Греко-католицької церкви у роки Першої світової війни: повсякдення та кризові явища. 2020. С. 130–157. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/zahidno-ukr-zemli/39-z-istoriyi-zakhidnoukrayinskykh-zemel-vyp-16/?id=475> (Дата звернення 29.05.2023)

¹⁰ Руснак О. Чернівецький і Сучавський деканати греко-католицької церкви у роки душпастирської діяльності владики Г. Хомишина. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2017. № 2. С. 83–91.

¹¹ Акатріні В. Освіта Буковини у роки Першої світової війни (1914–1918). *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 91. С. 50–54.

¹² Баран І. Антиукраїнська політика представників Руської православної церкви в Галичині у 1914–1915 роках. *Грані*. 2014. № 4 (105). С. 148–156.

¹³ Буркут І. Первая мировая война в исторической памяти Галичан и Буковинцев. *Русин*. 2010. № 1 (19). С. 97–112.

¹⁴ Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 38–56.

¹⁵ Грицяй Л., Піддубний І. Організація російського цивільного управління на Буковині у 1914–1915 рр. *Перша світова війна в долях народів Європи та світу. Збірник наукових статей*. Ніжин, 2014. С. 59–71.

¹⁶ Королько А. Російська окупація Покуття в період Першої світової війни (1914–1917 рр.). *Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці. 2012. Т. 15. С. 24–33.

¹⁷ Любченко В. Обласний комісаріат Галичини і Буковини (1917–1918 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2004. № 8. С. 50–72.

¹⁸ Шевченко Ф. Революция в России и Буковина в 1917–1918 годах. *Вопросы истории*. 1947. № 10. С. 65–80.

Російський контроль над територіями Австро-Угорщини було встановлено внаслідок активних бойових дій 1914 та 1916 рр. Законодавчо адміністративний апарат закріплено розпорядженням “Временное положение объ управленіи областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны” від 19 серпня 1914 р. Згідно постанови на окупованій території сформовано Галицько-Буковинське генерал-губернаторство складовими частинами якого стали новостворені чотири губернії серед яких Чернівецька. Губернії поділялися на повіти (уѣзди), території яких встановлено в межах існуючих кордонів окупованих територій¹⁹. Вищий губернський апарат поповнювали російськими військовими, а рядовими чиновниками нерідко ставали місцеві москвофіли^{20, 21}. При повторному встановленні російського контролю над окупованими територіями 1916 р. збережено аналогічний територіальний устрій. Після утвердження влади Тимчасового уряду в березні 1917 р. впроваджено інститут уповноважених комісарів²².

Кордони Чернівецької губернії у різний час охоплювали всю територію Герцогства Буковина: повіти (уѣзди): Кіцмань, Вашківці, Вижниця, Чернівці, Сторожинець, Серет, Радауц (Радівці), Сучава, Гура-Гумора, Кимполунг (Кимполюнг) та окремі повіти Королівства Галичини та Лодомерії: Городенку, Снятин, Коломию, Печеніжин та Косів. У подальшому російською адміністрацією буде ліквідовано управління повітів Печеніжин, Заставна та Вашківці. Уважаємо, що російське командування прийняло рішення розширити територію Герцогства Буковина через відносно малі розміри адміністративної одиниці та прагнення спростити управління. У ході військової кампанії 1914–1915 рр. непідконтрольними російській адміністрації залишалися гірські райони Косівського та Печеніжинського повітів а також Герцогства Буковина. 26 вересня 1916 р. секретним наказом воєнного генерал-губернатора областей Австро-Угорщини визначено межу по лінії: Чернелиця – Коломия; шосе Коломия – Яблунів – Пістинь – Косів – Кути – Вижниця – Берегомет – Серет; залізниця Берегомет – Серет – Сторожинець – Сучава²³. Територія на схід від вказаної лінії до колишнього австро-російського та австро-румунського кордонів підпорядковувалася Чернівецькому губернаторові (в цих межах і найкраще було налагоджено адміністрацію). Володіння на захід від цієї межі перебували у спільному підпорядкуванні губернатора та військового командування.

Таким чином, у Чернівецькій губернії опинилося 8 з 21 існуючих деканатів Станиславівської єпархії ГКЦ. Серед них: Городенківський (завідувач о. Стефан Макогонський); Жуківський (завідувач о. Константин Цісик); Коломийський (завідувач о. Александер Русин); Косівський (завідувач о. Володислав Пассинович); Пістинський (завідувач о. Іоан Рогужинський); Снятинський (завідувач о. Антоній Дмитраш); Сучавський (завідувач о. Климентій Злепко); Чернівецький (завідувач о. Целестин Костецький)²⁴. Згідно останнього довоєнного реєстру греко-католицьких деканатів Станиславівської єпархії від 1914 р. на деканати в межах Чернівецької губернії випадали: 1) Городенківський – на 22 парохії 21 парох та 1 завідатель; 2) Жуківський – на 21 парохію 18 парохів та 3 завідателі; 3) Коломийський – на 23 парохії 21 парох та 2 завідателі; 4) Косівський – на 22 парохії 22 парохі; 5) Пістинський – на 21 парохію 18 парохів та 3 завідателі; 6) Снятинський – на 22 парохії 16 парохів та 6 завідателів; 7) Сучавський – на 7 парохій 4 парохі та 3 завідателі; 8) Чернівецький – на 9 парохій 5 парохів та 4 завідателі²⁵. У підсумку, напередодні військового вторгнення на територію підпорядкованій в подальшому

¹⁹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 605. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1–3.

²⁰ Грицай Л., Піддубний І. Організація російського цивільного управління на Буковині у 1914–1915 рр. *Перша світова війна в долях народів Європи та світу. Збірник наукових статей*. Ніжин, 2014. С. 66–67.

²¹ Папакін Г. Джерела для дослідження історії російських органів управління Східною Галичиною та Південною Буковиною під час Першої світової війни (1914–1917) (спроба огляду за довідковими виданнями). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2009. Число 16. С. 66.

²² Любченко В. Обласний комісаріат Галичини і Буковини (1917–1918 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2004. № 8. С. 51.

²³ Держархів Чернівецької обл. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 124. Арк. 23.

²⁴ Шематизм всего клира греко-католицької Єпархії Станиславівської на рік Божий 1914. Станиславів : Накладом клира єпархіального, 1914. С. 30, 70, 100, 115, 157, 188, 266, 276.

²⁵ Там само. С. 300.

Чернівецькій губернії нараховувалося 147 парохій, 125 парохів та 22 завідателі. Названі деканати ГКЦ опинилися в підпорядкуванні представника протопресвітера воєнного та морського духовенства Російської імперії.

Після завершення Брусиловського прориву, влітку 1916 р., згідно розпорядження Чернівецького губернатора В. Лігіна російською адміністрацією протягом вересня – жовтня 1916 р. проведено спішний облік греко-католицьких священиків на підконтрольній території²⁶. Зведені дані представлені канцелярії Чернівецької губернії свідчать, що станом на осінь 1916 р. без священнослужителів залишилося щонайменше 44 церковні приходи, а саме: один у Вашківському повіті, один у Вижицькому, п'ятнадцять у Городенківському, два у Кіцманському, тринадцять у Коломийському, чотири у Косівському, три у Печеніжинському, один у Снятинському, чотири у Чернівецькому, один у Радауцькому. Разом із тим 24 священики, згідно з архівними даними, втекли в Австрію, вісім було заарештовано австрійськими солдатами, три померли, два виїхали в Росію, сім настоятелів не були призначені. Водночас, про одного священика даних немає (імовірно він був виселений разом з усіма жителями села до Росії – А. Г.)²⁷.

Доступні відомості зведеного обліку засвідчують наступні дані щодо стану греко-католицького духовенства у Чернівецькій губернії: у Вашківському повіті не залишилося священиків; у Серетському повіті, де було три церкви, залишилося лише два священики, два із яких проводили богослужіння у двох церквах. У повіті Сторожинець священнодіяв один священик, який завідував трьома церквами. Місто Чернівці: одна церква, один священик, два помічники та два законовчителі. Натомість у Чернівецькому повіті згідно даних було шість церков, один священик та два помічники. У Кіцманському повіті було три церкви, священнодіяв один священик; у Коломийському – 59 церков, 24 греко-католицькі священики (із них проводили богослужіння по одній церкві 12 отців; у двох одночасно – шість; трьох – чотири, чотирьох – два отці), і три помічники. У Вижицькому повіті функціонувало дві церкви, священнодіяли один священик та один помічник. У Печеніжинському повіті було 25 церков, практикувало 12 священиків (із них проводили богослужіння по одній церкві п'ять отців, по дві – п'ять, по три – один, по чотири – один), практикував один помічник. У повіті Гура-Гумора священнодіяв один священик, який обслуговував три церкви. У повіті Радауц (Радівці) була одна церква, практикував священик та один помічник. До слова, у м. Радауц при римо-католицькому костелі більше не проводилося греко-католицьких богослужінь. У Косівському повіті функціонувало 34 приходи,

працювало 22 священики із яких проводили богослужіння по одній церкві 17 священиків, по дві – три, по три – один, і по чотири один). У Городенківському повіті було 51 церква, священнодіяло 24 священики (з них проводили богослужіння по одній церкві десять отців, по дві – дев'ять, по три – два, “безприходні” – три), два помічники. У Снятинському повіті функціонувало 49 церков, священнодіяло 25 священиків (із них проводили богослужіння по одній церкві 12 отців, по дві – вісім, по три – один, по чотири – один, один парох та двоє “безприходних” (ті які не мали парафій – А. Г.) священиків обслуговували сім церков). Шкода, але не представлено відповідної інформації із Сучави та Кимполунга²⁸.

Підсумовуючи представлену статистику усвідомлюємо, що російською адміністрацією взято на облік щонайменше 115 отців, 12 помічників та 2 законовчителі. Облік проводився по адміністративно-територіальному принципу, а не в межах деканатів. Зведена інформація засвідчує, що: 1). Більшість арештів місцевого духовенства було здійснено австро-угорськими військами, а не російськими. 2). Чимало греко-католицьких отців евакуювалися в Австрію добровільно. 3). Кількість священнослужителів в межах Чернівецької губернії зменшилася, а робоче навантаження на тих, хто залишився чи повернувся суттєво зросло. Якщо не враховувати одного пароха із м. Снятин та “безприходних” священиків Снятинського та Городенківського повітів, на 109 отців богослужіння по одній церкві здійснювали 61 священики (55,96% від загальної кількості), у двох – 33 (30,27%), у трьох – 11 (10,09%), у чотирьох – 4 (3,66%). Тобто майже половина священнослужителів виконували обов'язки одночасно у двох церквах та біль-

²⁶ Держархів Чернівецької обл. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 217. Арк. 1.

²⁷ Там само. Арк. 2.

²⁸ Там само. Арк. 1, 2, 4–15, 18, 20, 21, 24, 27, 29, 32–35, 38.

ше. Всі завідувачі деканатів, які виконували обов'язки до війни залишилися на окупованій території. Реалізаторами церковної політики в межах Чернівецької губернії були: Євреїнов Сергій Дмитрович (Чернівецький губернатор із серпня 1914 р. по червень 1915 р., помічник генерал-губернатора областей Австро-Угорщини зайнятих згідно права війни); Федір Іванович Тітов (представник протопресвітера воєнного та морського духовенства); Валеріан Валеріанович Лігін (Чернівецький губернатор 7 серпня 1916 р. – 23 травня 1916 р.); Олександр Ігнатійович Лотоцький (комісар); С.К. Ламздорф-Галаган (помічник чернівецького губернатора)^{29, 30}.

Попри декларовані на початку військового конфлікту непорушність прав та майна всіх релігійних спільнот, греко-католицьке духовенство опинилося під тиском російського окупаційного режиму. Владу митрополита ГКЦ Андрея Шептицького на території Буковини було обмежено. Єпископ Григорій Хомишин тимчасово втратив контроль над деканатами в окупованих територіях. Як вже згадано вище, нові адміністративні межі губерній не співпадали з існуючим єпархіальним поділом, що створювало додаткові труднощі в управлінні ГКЦ. Греко-католицькі священнослужителі попри те, що абсолютно домінували у Коломийському, Косівському, Печеніжинському, Снятинському та Городенківському повітах чисельно поступалися православному духовенству. У вересні 1914 р. наказами губернаторів на окупованих територіях було опечатано майно шкіл, церков (парохи яких евакуювалися), закрито і опечатано майно всіх товариств окрім організацій “немазепинського характеру”³¹.

Спеціальним циркуляром генерал-губернатора Галичини та Буковини Георгія Бобринського від 26 вересня 1914 р. окупаційній адміністрації було наказано: 1) Дотримуватися віротерпимості та не допускати силового навернення місцевого населення в православ'я. 2) Направляти для задоволення релігійних потреб населення православних священників, якщо 75% жителів проситимуть про це. 3) Не допускати з боку іновірних священнослужителів та їх прихожан яких-небудь виступів проти православ'я. 4) Не допускати назад до виконання обов'язків священників, які втекли при наступі російської армії. 5) При призначенні нових уніатських отців вони мусили бути визнаними благонадійними адміністрацією генерал-губернатора³². Даний документ, на наш погляд, став відштовхуючим для подальших заходів російської адміністрації щодо священнослужителів ГКЦ на Буковині. Зауважимо, що російське воєнне командування усвідомлювало неможливість негайної інкорпорації структур ГКЦ у РПЦ, тому обрали систему заходів спрямовану на встановлення повсюдного контролю над церковною структурою та формування “благонадійного” прошарку.

Попри те, що богослужіння дозволили проводити “місцевою” мовою, з жовтня 1914 р. циркулярами губернаторів постановлено проводити богослужіння за здоров'я російської імператорської родини. Аналогічним чином заборонено поминати під час богослужінь імператорів Австро-Угорщини³³. Першої постанови до встановлення миру строго виконувати не вимагалось, натомість остання підлягала суворому дотриманню. Однак, місцеві священники не завжди дотримувалися заборони. Про це свідчать, зокрема, численні копії названих постанов, які доводилося поширювати серед повітової та поліцейської адміністрації протягом всього періоду існування губернії. Для духовенства це була форма протесту проти окупації та доведення власної лояльності цісарю. Показово, що навіть під загрозою власному життю священнослужителі продовжували поминати імператора в молитвах. Так у квітні 1917 р. (після 9 місяців повторної окупації території) священник Володимир Самотулка із с. Баня-Березів не прямо поминав австрійського імператора у церкві в присутності російських солдатів³⁴. Наказом Тимчасового Уряду від 12 березня 1917 р. внесено зміну у молитву “Спаси Господи” яка зобов'язувала поминати Тимчасовий уряд, що є прямим відображенням впливу змін у політичному

²⁹ Держархів Чернівецької обл. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 217. Арк. 75.

³⁰ Там само. Спр. 295. Арк. 11–16, 58, 61.

³¹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 306. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 2, 3.

³² Там само. Арк. 58.

³³ Там само. Арк. 13, 29, 30.

³⁴ Держархів Чернівецької обл. Ф. 27. Оп. 1. Спр. 136. Арк. 29.

устрої держави³⁵. Своєю чергою, офіційне поминання російського імператора було заборонено 12 квітня 1917 р.³⁶ Греко-католицьких отців за відсутності православних капеланів залучали і до богослужіння та нагляду за братськими могилами російських та австрійських солдат. Циркуляром виданого у жовтні 1914 р. постановлено, що могили необхідно оточити міцною огорожею та встановити дерев'яний хрест³⁷.

В умовах концентрації військ, священнослужителям ГКЦ, як і цивільному населенню довелося терпіти квартирування ворожої армії. Нерідко домівки духовенства ставали польовими квартирами офіцерів російської армії³⁸. Додамо, що мова йде про життя в умовах близькості театру бойових дій. Згідно дослідження івано-франківського історика А. Королька територія Покуття, стала чи не найбільш кровопролитною ареною боїв у межах губернії, що призвело до значного розорення населення³⁹. Водночас в межах Герцогства Буковина було зруйновано окремі населені пункти, особливо у західній частині краю⁴⁰.

Крім того, відповідними наказами російської адміністрації було заборонено азартні ігри, полювання, посилено контроль над продажем алкоголю, розповсюдженням книжної продукції, введено цензуру приватного листування та встановлено інші обмеження, які суттєво ускладнили приватне і повсякденне життя українського населення краю⁴¹. Духовенству ГКЦ доводилося отримувати дозволи від повітової чи місцевої влади задля вирішення робочих та фінансових питань, серед яких: право здійснити перенаправлення коштів родичам в іншу губернію⁴²; право бити у церковні дзвони під час свят, відправ та похорону⁴³; право організувати з дитячим хором ходу із колядками для збору коштів на потреби гімназії та ін.⁴⁴. В окремих випадках від отців вимагали письмового підтвердження щодо виконання розпорядження губернської адміністрації⁴⁵.

Водночас, священнослужителі, які залишилися підлягали обліку, перевірки на благонадійність і загальному контролю. Особливо це стосувалося діячів, які отримали дозвіл повернутися на місця попереднього проживання, оскільки секретним циркуляром Чернівецького губернатора від 6 грудня 1914 р. наказано встановити над такими особами стеження⁴⁶. Як і решта цивільних священики зіткнулися з новими податками, реквізиціями та конфіскаціями майна. Для прикладу, ще 3 вересня 1914 р. губернатори постановили вилучити з магазинів портрети, портсигари та інші вироби на яких зображалися ворожі емблеми⁴⁷. Даний циркуляр став основою для численних зловживань, відкритого мародерства та крадіжок.

Прибулі представники російського духовенства дотримувалися вище названих постанов щодо віротерпимості, натомість мали більший патронат із боку окупаційної адміністрації. Так, ще 6 грудня 1914 р. наказом Чернівецького губернатора С.Д. Євреїнова постановлено: 1) якщо більшість населення просить прислати православного священика – такий має бути призначений

³⁵ Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 91.

³⁶ Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 207.

³⁷ Держархів Тернопільської обл. Ф. 306. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 28.

³⁸ Павлишин О. Парафіяльне життя Галицької митрополії Греко-католицької церкви у роки Першої світової війни: повсякдення та кризові явища. 2020. С. 135. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/k/publications/materials/zahidno-ukr-zemli/39-z-istoriyi-zakhidnoukrayinskykh-zemel-vyp-16/?id=475> (Дата звернення 29.05.2023).

³⁹ Королько А. Російська окупація Покуття в період Першої світової війни (1914–1917 рр.). *Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці, 2012. Т. 15. С. 26–30.

⁴⁰ Шевченко Ф. Революция в России и Буковина в 1917–1918 годах. *Вопросы истории*. 1947. № 10. С. 66.

⁴¹ Кирієнко О. Приватна кореспонденція в полі зору російської військової цензури (1914–1917 рр.) *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2012. Вип. XVI. С. 109–111.

⁴² Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 605. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 20.

⁴³ Там само. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 32.

⁴⁴ Там само. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 93.

⁴⁵ Там само. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 13.

⁴⁶ Там само. Ф. 605. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 11.

⁴⁷ Держархів Тернопільської обл. Ф. 306. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 2.

негайно (але повинен при можливості дотримуватися греко-католицького обряду), у місцях де є греко-католицький священик церкву можна використовувати з його дозволу при згоді 75% населення (у випадку конфлікту інтересів – звертатися за рішенням до місцевої влади); якщо прислати православного священика просить меншість населення – він не повинен проводити служби в уніатській церкві, однак, якщо виявиться що уніатську церкву відвідує меншість населення – влада повинна передати церкву православному священикові⁴⁸. Представники різних конфесій вимушено співіснували. По суті, православне духовенство прагнуло розширити свою кількість ставлячи за мету ліквідацію національного самовизначення українців через усунення різниці у церковному обряді⁴⁹. На думку дослідників А. Заярнюка та В. Расевича імперська адміністрація не могла просто дозволити функціонування ГКЦ без інкорпорації у власні структури оскільки це становило загрозу офіційній ідеології та російській ідентичності⁵⁰.

Час від часу виникали суперечки і конфлікти, однак вони не набули масового явища, оскільки росіянами не здійснено радикальних заходів щодо негайного навернення місцевого населення окупованих територій у православ'я. Окрім цього греко-католицькі отці уникали конфліктів з метою збереження власних позицій на місцях. Показово, що імперська адміністрація намагалася продемонструвати і свою охоронну діяльність. Окремим циркуляром від 26 січня 1917 р. постановлено, що у випадку руйнування в ході бойових дій уніатських храмів необхідно негайно передати найближчому начальникові повіту книги для богослужінь, ікони та церковне начиння, після чого їх належить направити Чернівецькому губернаторові на зберігання⁵¹. Вважаємо, що під виглядом опіки виношувалася ідея додаткового фактору зменшення присутності греко-католицького духовенства чи послаблення його “працездатності”. Згідно підрахунків здійснених івано-франківським дослідником Р. Делятинським в межах Чернівецької губернії зазнали різного ступеню ушкодження щонайменше дев'ять греко-католицьких храмів: два в Городенківському, чотири в Жуківському, два в Коломийському, один у Косівському деканатах⁵².

Після закриття усіх шкіл протягом 1916 р. російською адміністрацією прийнято рішення санкціонувати освітній процес. У серпні того року військовий генерал-губернатор Федір Трепов дозволив під наглядом відновити навчальний процес у Чернівецькій губернії на схід від лінії Нижнів – Кути – Гура-Гумора⁵³. У Чернівецькій губернії губернатор В. Лігін циркулярами поширив систематизовані вимоги до відкриття навчальних закладів: 1). Самозабезпечення фінансами місцевої громади без урядової підтримки. 2). Приміщення має бути придатним до навчання і не зайнятим військовими структурами. 3). Викладання в школах буде проводитися “місцевими мовами” за винятком німецької та єврейської. 4). Підручники і книги не повинні містити антиросійського змісту⁵⁴. Таким чином, греко-католицькі священики отримали легальну можливість долучитися до відновлення освітнього процесу. Навчальні заклади підпорядковано навчальній частині при генерал-губернаторові⁵⁵. Перед педагогами постали численні проблеми: відтік кадрів, значне розорення населення війною, брак коштів, теплої одягу та взуття, відсутність продовольства, велика кількість сиріт та безпритульних дітей, повітове вчителство визнано русофобським або “мазепинським” (повіти Вижниця, Кіцмань)⁵⁶.

⁴⁸ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 605. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 28.

⁴⁹ Баран І. Антиукраїнська політика представників Руської православної церкви в Галичині у 1914–1915 роках. *Грані*. 2014. № 4 (105). С. 154.

⁵⁰ Заярнюк А., Расевич В. Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні та соціальні аспекти. 2012. С. 162. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zaiarniuk_Andrii/Nalytske_hreko-katolytske_dukhovenstvo_u_Pershii_Svitovii_viini_politychni_kulturni_i_sotsialni_asp/ (Дата звернення 29.05.2023)

⁵¹ Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 42.

⁵² Делятинський Р. Станиславівська єпархія Греко-Католицької церкви в суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Івано-Франківськ, 2017. С. 357–360.

⁵³ Держархів Чернівецької обл. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 211. Арк. 51, 66.

⁵⁴ Там само. Арк. 36, 55.

⁵⁵ Акатріні В. Освіта Буковини у роки Першої світової війни (1914–1918). *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 91. С. 50.

⁵⁶ Держархів Чернівецької обл. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 211. Арк. 2–20.

Греко-католицькі отці включилися до організації навчального процесу трьома шляхами. Перший – надавали інформацію про важливість відновлення шкіл під час проповідей та серед громадськості із закликом просвіти дітей, дотримання ними суспільної моралі, запобіганню бешкетництва. Другий – через діяльність сільських староств та магістратів духовенство формувало клопотання на відкриття навчальних закладів, займали посади в шкільних управліннях чи контрольних комісіях: так, у м. Городенка о. М. Котлярчук висувався претендентом на членство у наглядовій комісії за школами у населеному пункті⁵⁷. Третій – долучалися до вчительського персоналу. В основному духовенство виступало вчителями закону Божого, катехитами, однак в міру необхідності могло замінити інших вчителів⁵⁸.

Із метою вирішення проблеми сиріт священники ГКЦ та їх сім'ї проводили індивідуальну та суспільну опікунську діяльність. Так, провідну роль у організації опіки над дітьми серед представників національного напрямку відіграли товариства “Охоронки”. Найбільша із них – “Руско-українська захоронка ім. о. Маркіяна Шашкевича” відновила свою діяльність у м. Снятин під проводом о. Йосифа Проця⁵⁹. Також наявні уривчасті відомості про діяльність товариства “Дитячі притулки під управлінням сестер служебниць Пречистої Діви Марії” у м. Печеніжині, яке тоді очолювали с. Юлія Пелех і парох о. Василій Саноцький⁶⁰ а також “Русской Захоронки Марії” у Коломийському повіті⁶¹. Отці москвофіли здійснювали опікунську через діяльність власних товариств, зокрема “Народного Дому” у Коломії, відділень “Товариства ім. М. Качковського” та, в основному, через санкціоновані російською владою благодійні комітети, які священники мали би в обов'язковому порядку організувати у кожному повіті⁶². Указані організації, учасниками яких були священнослужителі мали власний устрій та керівництво. Свою опікунську діяльність вони здійснювали шляхом організації дитячих притулків, збору коштів готівкою та натурою для потреб сиріт, благодійними заходами і зборами, організацією безкоштовних обідів та інших заходів. Також було налагоджено співпрацю з російською владою та благодійними організаціями серед яких належне місце посідав “Всеросійський союз міст допомоги пораненим та хворим”⁶³. Відзначимо, що “Охоронки” ставили за мету сприяти організації шкіл при притулках. Фактично кожне із них подало клопотання про відкриття навчального закладу, а у Печеніжині Сестри Служебниці навіть самовільно розпочали навчальний процес. Однак, російська адміністрація заборонила відкриття будь-яких навчальних закладів у означених товариствах через звинувачення їхніх педагогів у перевищенні службових повноважень та поширенні “українського сепаратистського елементу”⁶⁴.

Окупаційною владою заперечувалася національна окремішність місцевого населення. В офіційному діловодстві термін “українець” замінювали на “русский” чи “руский”, а “українська мова” на “малороссийское наречие”, “русинський язык” або “местный язык”. У місцевих магазинах було заборонено продавати, а бібліотекам видавати на руки книги написані українською мовою чи “малоросійським наріччям”, які були надруковані за межами Російської імперії. Аналогічна заборона була і на книги іншими мовами з антиросійським змістом⁶⁵. Сам спостерігач за учбовою частиною в окупованих областях Австро-Угорщини Д. Янковський санкціонував відкриття навчальних закладів “... на мѣстномъ русской національности языкѣ...” і заперечував окремішність української мови⁶⁶. Однак дані заходи виявилися марними. Як демонструє науковець І. Буркут у своєму дослідженні, попри те, що серед галичан ще зберігалася ідентичність “русин” вона не була тотожна ідентичності “русский”. Автор влучно зауважує, що

⁵⁷ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 4.

⁵⁸ Там само. Арк. 41.

⁵⁹ Там само. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 1, 5.

⁶⁰ Там само. Ф. 604. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 6.

⁶¹ Там само. Ф. 605. Оп. 1. Спр. 272. Арк. 10.

⁶² Там само. Ф. 605. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 7, 15.

⁶³ Там само. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 1.

⁶⁴ Держархів Чернівецької обл. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 211. Арк. 219.

⁶⁵ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 122.

⁶⁶ Там само. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 15.

російських солдатів за винятком окремих вихідців з Наддніпрянщини місцеве населення не ідентифікувало як “своїх” а події війни сприймалися як велика трагедія⁶⁷. На наш погляд, саме події Першої світової війни посприяли остаточному утвердженню української ідентичності серед місцевого населення.

Також греко-католицьким отцям додалася посередницька робота. Будучи представниками освіченої верстви населення, священнослужителі першими дізнавалися та повідомляли населенню нові урядові розпорядження. Нерідко священники, свого роду, представляли села чи парафії перед росіянами. Як слушно зазначав дослідник Р. Делятинський, греко-католицьке духовенство вже з початку 1900-х років активно включилося до політичної діяльності, а їх присутність у органах влади стала певною традицією у суспільній думці⁶⁸. Окрім цього священнослужителів залучали до: 1). Оцінювання збитків – для прикладу у червні 1917 р. у с. П’ядики Коломийського повіту о. Теофіл Глібовицький разом із шкільною радою подали клопотання з оціненими збитками завданими постоем російської частини у школі⁶⁹. 2). В якості свідків: у грудні 1914 р. настоятель о. Костянтин Андрохівич виступив свідком у справі звільнення з Коломийської в’язниці місцевого вчителя обвинуваченого росіянами у шпигунстві⁷⁰. 3). Залучали отців і до правничої діяльності – циркуляром Чернівецького губернатора встановлено, що при здійсненні судового слідства над малолітніми порушниками обов’язково мала бути проведена перевірка з метричних книг та ін.⁷¹.

Водночас представники церковної адміністрації ГКЦ, очолювані станіславівським єпископом Григорієм Хомишиним відстоювали інтереси підлеглого духовенства перед Галицьким намісництвом, австрійським цісарем та папою Римським. Так, у вересні 1914 р. Г. Хомишин виїхав до Відня⁷², а у листопаді того року єпископ виступав у ролі свідка у справі священників обвинувачених у москвофільстві у м. Грац (Герцогство Штирія)⁷³. Важливість деканатів Чернівецької губернії єпископ Г. Хомишин відзначив, відвідавши Чернівці та Коломию напередодні повернення до Станіслава, 1915 р., після австрійсько-німецького контрнаступу⁷⁴.

15 лютого 1916 р. єпископ проголосив пастирське послання, яким анонсував перехід на Григоріанський календар у своїй єпархії⁷⁵. У своїх статтях львівський історик О. Павлишин вважає даний вчинок демонстрацією лояльності єпископа до Австрії⁷⁶. Окремі івано-франківські історики, зокрема дослідник життя та діяльності єпископа О. Єгрешій розглядають вчинок Г. Хомишина як складову програми, спрямованої на посилення чинника католицького обряду над православним в ГКЦ, яку єпископ виношував все життя^{77, 78}. Від себе додамо, що до

⁶⁷ Буркут И. Первая мировая война в исторической памяти Галичан и Буковинцев. *Русин*. 2010. № 1 (19). С. 98.

⁶⁸ Делятинський Р. Станіславівська єпархія Греко-Католицької церкви в суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Івано-Франківськ, 2017. С. 72.

⁶⁹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 607. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1.

⁷⁰ Держархів Чернівецької обл. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 27.

⁷¹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 605. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 10.

⁷² Руснак О. Чернівецький і Сучавський деканати греко-католицької церкви у роки душпастирської діяльності владики Г. Хомишина. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2017. № 2. С. 85.

⁷³ Держархів Чернівецької обл. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 3.

⁷⁴ Мизак Н., Яремчук А. Нарис історії УГКЦ на Буковині. Львів ; Чернівці: Український католицький університет 2021. С. 40.

⁷⁵ Послання Пастирське Григорія Хомишина Єпископа Станіславівського до Духовенства і Вірних своєї Єпархії о післанництві українського народу в католицькій Церкві. Станіславів : Друком Льва Данкевича. 1916 . С. 39–43.

⁷⁶ Павлишин О. Парафіальне життя Галицької митрополії Греко-католицької церкви у роки Першої світової війни: повсякдення та кризові явища. 2020. С. 143–157. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/zahidno-ukr-zemli/39-z-istoriyi-zakhidnoukrayinskykh-zemel-vyp-16/?id=475> (Дата звернення 29.05.2023)

⁷⁷ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект : наукова монографія. Надвірна : ЗАТ “Надвірнянська друкарня”, 2010. С. 137.

політичного та соціального факторів провалу реформи додався військовий чинник – внаслідок Брусиловського прориву, в червні 1916 р., майже вся Станиславівська єпархія знову була окупована російською армією, що позбавило єпископа бази діяльності і змусило його, врешті, знову евакуюватися на Захід. Після повернення митрополита А.Шептицького календарна реформа остаточно була скасована, а в окупованих територіях єпархії росіяни не дали належної можливості для її впровадження.

Між тим, у результаті боїв літа 1917 р росіяни втратили фактично весь контроль над Чернівецькою губернією⁷⁹. Губернську адміністрацію у другій половині липня евакуйовано у м. Константиноград Полтавської губернії (нині Красноград Харківської області – А. Г.), де згодом її було розформовано. Завдяки таким крокам, на нашу думку, вдалося вберегти велику кількість першоджерел окупаційного режиму на території Чернівецької губернії⁸⁰.

Таким чином, Чернівецька губернія стала своєрідним полем для випробування російської політики щодо розширення сфери впливу. Інкорпораційні прагнення російської православної еліти намагалася реалізувати воєнна адміністрація, яка перейшла на режим “вимушеного співіснування та контрольованої віротерпимості”. Окупаційним властям не довелося здійснювати тотальних чисток, оскільки значний прошарок ідейних священнослужителів ГКЦ зумів евакуюватися, а велика концентрація російського військового контингенту гарантувала контроль над місцевістю. Більшість священників восьми деканатів Станиславівської єпархії ГКЦ залишилися на місцях. Шляхом гнучкості та вмінню вдало використовувати прогалини чинного законодавства отцям вдалося не перейти межі колабораціонізму, а відтак зберегти свої позиції, ба навіть подекуди мінімізувати вплив війни на своє життя. Греко-католицькі священники на місцях продовжили виконувати свої звичні соціальні ролі духовних лідерів, урядових посередників та педагогів. Завдяки цьому російська адміністрація не зуміла добитися основної мети – ліквідувати українську ідентичність, а в чомусь навіть навпаки, її посилила. На окупованій території священнослужителі ГКЦ гідно виконали свої обов’язки в той час, як станиславівський єпископ Г. Хомишин робив все можливе, щоб захистити своїх підлеглих в Австро-Угорщині. Перспективними для подальших досліджень вважаємо порівняльні аналізи положення священнослужителів ГКЦ у інших губерніях Галицько-Буковинського генерал-губернаторства та деокупованих територіях Королівства Галичини та Лодомерії й Герцогства Буковини протягом подій 1914–1918 рр.

ГРОМАДСЬКА ТА РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1914–1917 рр.)

Andrii HRESKO

*Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University,
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: greskoandriy@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2578-2099*

Summary

In the presented article, the author reveals the position and the activities of the Greek Catholic clergy in the conditions of the Russian occupation regime during 1914 – 1917. This topic has been considered in the

⁷⁸ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин. Портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2006. С. 33.

⁷⁹ Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 55.

⁸⁰ Гресько А. Матеріали з історії УГКЦ в межах Чернівецької губернії (1916–1917 рр.) у фондах Державного архіву Івано-Франківської області: джерелознавчий аспект. *Теоретичні та практичні дослідження в галузі гуманітарних і природничих наук. Матеріали науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.). Одеса : Молодий вчений, 2023. С. 43–47.

administrative boundaries of the Chernivtsi Governorate. The main purposes of the article were to analyze the geopolitical situation and the regulatory framework of the Russian policy towards the clergy of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) in the occupied territories. In addition, the adaptation of the priests to the activities during wartime was analyzed. The research was carried out on the basis of the materials from the funds of the State Archives of the Ivano-Frankivsk Region, the State Archives of the Chernivtsi Region and the State Archives of Ternopil Region.

During the Russian military invasion of Austria-Hungary in 1914, the imperial government had formed the new administrative units in the occupied territory, including the Chernivtsi Governorate. Within the boundaries of the administrative unit were eight deaneries of the Stanyslaviv eparchy of the UGCC. The Russian authorities had established a regime of controlled religious tolerance, but gradually increased the number of priests of the Russian Orthodox Church. It has been established, that despite a noticeable decrease in the number of clergy of the UGCC, in the majority, they managed to maintain the positions in their own parishes. The priests have mastered the Russian regulatory framework and made all efforts to minimize the impact of the war on the lives of the parishioners. The most of the priests were able to return to their usual duties in the religious, the representational and the pedagogical activities.

According to the author, it was the activity of the conscious Ukrainian clergy that had become one of the factors in the failure of the strategic goal of the Russian Empire. The Russians failed the activity to eliminate the Ukrainian identity. In general, the pro-Russian influence has decreased.

Keywords: World War I, UGCC, Chernivtsi Governorate, the Russian occupation regime, the Greek Catholic clergy, the social activity, the religious activity, Hryhoriy Khomyshyn

REFERENCES

- Acatrini V. (2014). Osvita Bukovyny u roky Pershoi svitovoi viiny [The Education of Bukovina during the First World War (1914–1918)]. *Hileia: naukovyi visnyk [Gileya: scientific bulletin]*, issue 91, pp. 50–54 (in Ukrainian).
- Baran, I. (2014). Antyukrainska polityka predstavnykiv Ruskoj pravoslavnoi tserkvy v Halychyni u 1914–1915 rokakh [Anti-ukrainian politics of representatives of Russian orthodoxy church is in Galychina in 1914–1915]. *Hrani [Grani]*, no. 4 (105), pp. 148–156 (in Ukrainian).
- Burkut, I. (2010). Pervaya mirovaya vojna v istoricheskoy pamyati Galichan i Bukovincev [WWI in the historical memory of Galicians and Bukovinians]. *Rusin [Rusyn]*, no. 1 (19), pp. 97–112 (In Russian).
- Velykochyi, V. (2011). Suchasna ukrainska istoriografiia pro represii shchodo ukrainskoi Hreko-katolytskoi tserkvy v Halychyni za doby Pershoi svitovoi viiny [The modern Ukrainian historiography about the repressions towards Ukrainian Greek-Catholic Church during the First World War]. *Mandrivets [Mandrivets]*, no. 3, pp. 52–56 (in Ukrainian).
- Volkovynskyi, V. (2004). Boiovi dii na ukrainskykh zemliakh u roky Pershoi svitovoi viiny [Fighting on Ukrainian lands during the First World War]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical journal]*, no. 4, pp. 38–56 (in Ukrainian).
- Hresko, A. (2023). Materialy z istorii UHKTs v mezhakh Chernivetskoj hubernii (1916–1917 rr.) u fondakh Derzhavnoho arkhivu Ivano-Frankivskoi oblasti: dzhereloznavchyi aspekt [The materials to history of the UGCC in the Chernivtsi Governorate (1916–1917) in the funds of of State archive of Ivano-Frankivsk region: source-studies aspect]. *Teoretychni ta praktychni doslidzhennia v haluzi humanitarnykh i pryrodnychkykh nauk. Materialy naukovykh konferentsii [The theoretical and the practical research in the field of humanitarian and natural sciences. The proceedings of the scientific and practical conference]*. Odesa: Molodyi Vchenyi, pp. 43–47 (in Ukrainian).
- Hrytsai, L., Piddubnyi, I. (2014). Orhanizatsiia rosiiskoho tsyvilnoho upravlinnia na Bukovyni u 1914–1915 rr. [The organization of Russian civil administration in Bukovina during 1914–1915]. *Persha svitova viina v doliakh narodiv Yevropy ta svitu. Zbirnyk naukovykh statei [The First World War in the Fates of the peoples of Europe and the world. Collection of scientific papers]*. Nizhyn. pp. 59–71 (in Ukrainian).
- Deliatynskyi, R. (2017). Stanyslavivska yeparkhiia Hreko-Katolytskoi tserkvy v suspilnomu zhytti Halychyny (1885–1946 rr.) [Diocese of Stanyslaviv Greek Catholic Church in Galicia public life (1885–1946)]. Candidate's thesis. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Yehreshii, O. (2006). *Yepyskop Hryhorii Khomyshyn. Portret relihiino-tserkovnoho i hromadskopolitychnoho diiacha [Bishop Hryhoriy Khomyshyn: the portrait of a religious-ecclesiastical and public-political figure]*. Ivano-Frankivsk: Nova zoria (in Ukrainian).
- Zaiarniuk, A., Rasevych, V. (2012). Halytske hreko-katolytske dukhovenstvo u Pershii svitovii viini: politychni, kulturni ta sotsialni aspekty [The Greek Catholic Clergy of Galicia during World War I: Political, Cultural and Social Aspects], pp. 160–192. Retrieved from: https://chtyvo.org.ua/authors/Zaiarniuk_Andrii/

Halytske_hreko-katolytske_dukhovenstvo_u_Pershii_Svitovii_viini_politychni_kulturni_i_sotsialni_asp/ (accessded 29.05.2023) (in Ukrainian).

Kyriienko, O. (2012). Pryvatna korespondentsiia v poli zoru rosiiskoi viiskovoi tsenzury (1914–1917 rr.) [Private correspondence in the field of view of Russian military censorship (1914–1917)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* [Problems of the history of Ukraine of XIX – beginning XX cc.], issue 16, pp. 108–114 (in Ukrainian).

Korolko, A. (2012). Rosiiska okupatsiia Pokuttia v period Pershoi svitovoi viiny (1914–1917 rr.) [Russian occupation of Pokuttia during World War I (1914–1917)]. *Pytannia istorii Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats kafedry istorii Ukrainy Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha* [Issues of Ukrainian history. Collection of scientific papers of Department of History of *Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*], vol. 15, pp. 24–33 (in Ukrainian).

Liubchenko, V. (2004). Oblasnyi komisariat Halychyny i Bukovyny (1917–1918 rr.) [The regional commissariat of Galicia and Bukovina]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* [Problems of the history of Ukraine of XIX – beginning XX cc.], no. 8, pp. 50–72 (in Ukrainian).

Myzak, N., Yaremchuck, A. (2021). *Narys istorii UHKTs na Bukovyni* [Historical sketch of the UGCC in Bukovina]. Lviv-Chernivtsi: Ukrainskyi katolytskyi universytet (in Ukrainian).

Papakin, H. (2009). Dzherela dlia doslidzhennia istorii rosiiskykh orhaniv upravlinnia Skhidnoi Halychynoi ta Pivdennoi Bukovynoi pid chas Pershoi svitovoi viiny (1914–1917) (sproba ohliadu za dovidkovymi vydanniamy) [Research sources of history of Russian authorities in Eastern Halychyna and Southern Bukovina during World War I (reference media review)]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky* [Auxiliary sciences of history: the questions of theory and Methodology], no. 16, pp. 64–76 (in Ukrainian).

Pavlyshyn, O. (2020). Parafiialne zhyttia Halytskoi mytropolii Hreko-katolytskoi tserkvy u roky Pershoi svitovoi viiny: povsiakdennia ta kryzovi yavyscha [Parish life of the Halychyna metropoliate of the Greek Catholic Church during the First World War: everyday life and crisis phenomena], pp. 130–157. Retrieved from: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/zahidno-ukr-zemli/39-z-istoriyi-zakhidnoukrayinskykh-zemel-vyp-16/?id=475> (accessded 29.05.2023) (in Ukrainian).

Rusnak, O. (2017). Chernivetskyi i Suchavskyi dekanaty hreko-katolytskoi tserkvy u roky dushpastyrskoi diialnosti vladyky H. Khomyshyna [Chernivtsi and Suceava deaneries of the Greek Catholic Church during the pastoral activities of bishop H. Khomyshyn]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha: Istoriiia* [History journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi University], no. 2, pp. 83–91 (in Ukrainian).

Shevchenko, F. (1947). Revolyuciya v Rossii i Bukovina v 1917–1918 godah [The Revolution in Russia and Bukovina during 1917–1918]. *Voprosy istorii* [Questions of History], no. 10, pp. 65–80 (In Russian).